

Dilemma's in beroepsgerichte scholing

Uitvallers en blijvers in de PBVE¹

De hardnekkige werkloosheidsproblematiek van de jaren tachtig heeft in brede kring geleid tot de opvatting dat een heroriëntatie op ons arbeidsmarktbestel gewenst is (WRR, 1987). Het 'passieve' op uitkeringen gerichte bestel dient te worden herschapen in een op grotere deelname gericht stelsel. In het meest recente WRR-rapport 'Een werkend perspectief' (1990) worden beleidsmogelijkheden om de arbeidsparticipatie te verhogen verder uitgewerkt en aangescherpt. Beroepsgerichte scholing voor laag opgeleide volwassenen geldt als één van de belangrijkste beleidsinstrumenten voor dit streven. Als zodanig kan de Primaire Beroepsgerichte Volwassenen Educatie (PBVE) worden gezien als een speerpunt in de ontwikkeling naar een meer 'activerend' arbeidsmarktbeleid. Ook in het kader van de sociale vernieuwing neemt de PBVE een prominente plaats in. Dit beleid is evenwel nog volop in ontwikkeling en de ervaringen met beroepsgerichte scholing voor deze doelgroep zijn in Nederland nog beperkt.

De indruk bestaat dat een aanzienlijk aantal deelnemers de in PBVE-verband gevolgde opleiding voortijdig verlaat (Berenschot, 1988). Niettemin kan met de bestaande globale uitstroomcijfers niet voldoende nauwkeurig worden vastgesteld welke factoren daarin een rol spelen en in hoeverre, gelet op de doelstellingen van PBVE, aanvullende beleidsmaatregelen gewenst zijn. Het Coördinatiepunt PBVE Groningen (thans: Regionaal Bureau Onderwijs Groningen) gaf daarom opdracht tot het uitvoeren van een onderzoek naar de oorzaken en achtergronden van voortijdige uitval.²

Wat is PBVE?

De in 1987 gestarte Primaire Beroepsgerichte Volwassenen Educatie (PBVE) is geen nieuwe onderwijsvoorziening, maar een maatregel die erop gericht is *laaggeschoolde werkzoekenden een arbeidsmarktgerichte scholing te bieden met een reële kans op werk* (Notitie PBVE, 1987). Bij het tot stand brengen van het scholingsaanbod wordt gebruik gemaakt van de bestaande voorzieningen zoals streekscholen, scholen voor Kort Middelbaar Beroepsonderwijs, Centra voor Vakopleidingen voor Volwassenen en dergelijke. De doelgroep van PBVE bestaat uit volwassenen – personen van 18 jaar en ouder – met een laag of verouderd opleidingsniveau en een zwakke positie op de arbeidsmarkt. Met name richt PBVE zich op werklozen,

(herintredende) vrouwen en leden van etnische minderheidsgroepen. Het scholingsaanbod bestaat uit een samenhangend pakket van oriënterende, schakelende en kwalificerende opleidingen (Notitie PBVE, 1987). De beroeps-kwalificerende opleidingen (gericht op technische, verzorgende, administratieve en dienstverlenende beroepen) dienen zowel een theorie- als een praktijkcomponent te bezitten; daarnaast is in alle opleidingen sprake van een component 'vorming'. De individuele leertrajecten ('op maat') worden gekenmerkt door drempelloze toegang en flexibele instroom. De deelnemers aan PBVE moeten een zodanig op de individuele situatie afgestemd scholingsaanbod krijgen, dat daarmee een reëel perspectief op een betaalde baan ontstaat.

De PBVE-maatregel, op macro-niveau ontwikkeld, is betrekkelijk snel tot stand gekomen en heeft nog maar een korte geschiedenis. De mogelijkheden om op micro-niveau wijzigingen

* De auteur is verbonden aan de Vakgroep Sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen.

of verfijningen aan te brengen zijn beperkt. De PBVE is voorts een nieuwe maatregel die structuur moet brengen in een van oudsher weinig gestructureerd veld van (beroepsgerichte) volwasseneneducatie en die zich richt op een overwegend nieuwe en kwetsbare doelgroep.

Probleemstelling

De bij PBVE betrokken onderwijsvoorzieningen hadden tot voor kort te maken met leer- of vormingsplichtige schoolgaande of werkende jongeren (streekscholen, KMBO-scholen), of met relatief hoger opgeleide en gemotiveerde volwassenen (vormingsinstituten, CAVV's). Gezien de snelle start van de PBVE is het niet te verwachten dat curriculum en organisatie van deze onderwijsinstellingen adequaat zijn toegesneden op de PBVE-doelgroep, die gekenmerkt wordt door een grote spreiding naar leeftijd, een gemiddeld laag opleidingsniveau, minder gunstige onderwijservaringen, geen of nauwelijks werkervaring, en een motivatie die niet zozeer gericht is op het volgen van onderwijs, als wel op het bemachtigen van een baan. Een motivatie die extra op de proef wordt gesteld op het moment dat er van *baangarantie* geen sprake is.

Gezien in het licht van het bovenstaande en gelet op het principe van drempelloze instroom, zijn aanzienlijke percentages voortijdige uitval voor een deel van te voren te verwachten en zelfs onvermijdelijk. Een groter inzicht in de *determinanten* van uitval kan evenwel de beleids- en interventiemogelijkheden ten aanzien van voortijdige uitval sterk vergroten. Tegen deze achtergrond werd de opdracht voor het onderhavige onderzoek verleend. Daarbij werd op uitdrukkelijk verzoek van de opdrachtgever een centrale plaats toegekend aan organisatie- en proceskenmerken c.q. door beleid beïnvloedbare factoren. De centrale vraagstelling van het onderzoek luidde daarmee als volgt: *Wat zijn de beleidsrelevante c.q. beheersbare aspecten van voortijdige uitstroom van PBVE-deelnemers?*

Oorzaken van voortijdige uitval

Voortijdige uitval van deelnemers is in de beroepsgerichte volwasseneneducatie een probleem van aanzienlijke omvang. In de nog schaarse onderzoeksliteratuur is het één van de

dominante thema's. Het beschikbare onderzoek toont aan dat factoren die voortijdige uitval beïnvloeden, kunnen worden gezocht bij de deelnemer, bij de opleiding en bij de combinatie van deelnemer en opleiding, in een volgorde die overeenkomt met de beschikbaarheid van onderzoeksgegevens.

Met betrekking tot belemmeringen bij de *deelnemers* worden in de literatuur verschillende factoren naar voren gebracht, kort samen te vatten als persoonskenmerken (opleidingsniveau, aanleg, gezondheid en dergelijke), leefsituatiekenmerken (overbelasting, financiële problemen en dergelijke) en motivatiekenmerken (zie bijvoorbeeld Doets, 1988; Hoksbergen, Kleve en Van der Klooster, 1981; Kroon, 1988). Met betrekking tot het laatste wordt veelvuldig gewezen op het belang van de soort *motivatie* waarmee de deelnemer aan de opleiding begint (zie bijvoorbeeld Enckevort en Doerbecker, 1972). Een instrumentele motivatie (leren om er iets anders mee te bereiken) en een conditionele motivatie (leren vanwege de sociale contacten) zouden vaker tot uitval leiden dan een intrinsieke motivatie (leren om het leren zelf). De laatstgenoemde motivatie zou men minder vaak aantreffen bij de laag opgeleide doelgroep van beroepsgerichte volwasseneneducatie (Veerman, Wong en Kroft, 1989). In deze zin zou er sprake kunnen zijn van bepaalde *risicogroepen*.

Belemmeringen op het niveau van de *opleidingen* en curricula zijn tot op heden schaars onderzocht. Niettemin kan gesteld worden dat gelet op de onderwijsachtergrond van deze laaggeschoolde doelgroep, juist in het kader van de PBVE de onderwijskundige vormgeving van de opleidingen veel aandacht verdient. Verondersteld mag worden dat de deelnemers noch buitengewoon langdurige, noch buitengewoon succesvolle onderwijservaringen hebben. Dit zal hun verwachtingspatroon ten aanzien van de thans te volgen opleiding zeker beïnvloeden. Een niet-optimale vormgeving van opleiding en curriculum kan in die zin een belemmering vormen voor het behalen van de eindtermen.

Tenslotte zijn er belemmeringen mogelijk in de *combinatie van deelnemer- en opleidingskenmerken*, met andere woorden in het 'maatwerk' waartoe de PBVE bij uitstek geroepen is. In laatste instantie lijkt dit maatwerk beslissend

voor het behalen van succes. In het optimaliseren van de combinatie tussen deelnemer en opleiding liggen dan ook de grootste mogelijkheden tot beleidsinterventie. Vanwege de grote beleidsrelevantie van deze 'combinatie-aspecten' (anders gezegd de 'match' tussen deelnemer en opleiding) is in het onderhavige onderzoek veel aandacht geschonken aan de opleidingservaringen van de deelnemers aan PBVE-opleidingen.

De werking van de bovenstaande beïnvloeden-de factoren is niet rechtstreeks. De beslissing tot uitval of deelname is het resultaat van een *kosten-batenafweging* bij de deelnemer: beslissingen met betrekking tot onderwijsdeelname worden genomen op grond van het verschil tussen verwachte voordelen en ondervonden nadelen van de deelname. Het volgen van een opleiding kan gezien worden als een riskante onderneming voor de betrokkenen (zie bijvoorbeeld Ritzen, 1990). Deelname aan een opleiding die speciaal is gericht op werklozen kan aanduiden dat men aantoonbaar moeilijk plaatsbaar is en uitval uit een dergelijke opleiding dat men aantoonbaar moeilijk trainbaar is, hetgeen in beide gevallen stigmatiserend kan werken op de arbeidsmarkt (Glebbeeck en Mensen, 1986). Uitgaande van dit interpretatiekader is de PBVE-deelnemer voortdurend bezig met een afweging van de zin en de risico's van de scholing voor zichzelf. De psychologische en maatschappelijke gevolgen van de werkloosheid in combinatie met ontmoediging vanuit de arbeidsmarkt zijn dus niet verwaarloosbaar wanneer de werkloze tot scholing overgaat. Integendeel: ze blijven voortdurend actueel.

Uitgangspunt in het onderzoek was dan ook dat niet alleen ten aanzien van de beslissing tot deelname, maar ook gedurende de opleiding zelf de kosten-batenafweging van deelname steeds blijft doorgaan. Wanneer de baten afnemen of de lasten toenemen, kan dit leiden tot het besluit om de opleiding te staken. De baten kunnen afnemen doordat de activiteit van scholing door gewijzigde omstandigheden of interesses een andere prioriteit krijgt, doordat de doelen die met de opleiding werden nagestreefd zijn veranderd, of doordat de gepercipieerde kans dat die doelen via de opleiding bereikt zullen worden, sterk verminderd

is. De lasten kunnen toenemen door factoren in de leefsituatie (overbelasting, relatieproblemen, financiële problemen) of in de onderwijsleersituatie (fysieke of psychische overbelasting, een te hoog niveau van de leerstof, organisatie- of groepsproblemen en dergelijke). Dit inzicht dat objectieve omstandigheden via een subjectieve kosten-batenafweging leiden tot uitval of deelname, maakt het begrijpelijk dat mensen in schijnbaar overeenkomstige situaties tegengestelde beslissingen nemen. Maar tevens impliceert dit dat de deelnamebeslissing ook voor niet-uitvallers op een wankel evenwicht gebaseerd kan zijn.

Onderzoeksopzet

Omdat de beslissing tot deelname en uitval in principe een procesmatig karakter heeft, zou in het onderzoek idealiter een hele deelnemersgroep gevolgd moeten worden vanaf het begin van de opleiding tot aan het eind. Aangezien de omvang van het onderzoek een dergelijke aanpak niet toeliet, werd gekozen voor een quasi-longitudinale opzet. Om de bezwaren van de in veel ander onderzoek gehanteerde retrospectieve vraagstelling te vermijden, richtten we ons daarbij op de deelnemers van het lopende cursusjaar, bij wie door middel van een *voormeting* aan het begin van de opleiding zoveel mogelijk de verwachtingen, oriëntaties en motieven tot deelname werden vastgesteld. In een dergelijke opzet konden voortijdige *uitvallers* vrij snel na de feitelijke beslissing om te stoppen geïnterviewd worden over hun beweegredenen, waardoor bezwaren van rationalisaties en geheugeneffecten voor een deel onderdrukt werden. Deze strategie stelde ons bovendien in staat de motieven tot deelname en uitval veel duidelijker van elkaar te onderscheiden dan in een achteraf-opzet mogelijk zou zijn geweest.

In het verlengde hiervan kozen we ervoor ons niet alleen te richten op de uitvallers, maar te werken met een controlegroep van niet-uitvallers, in het vervolg *blijvers* genoemd. Hieraan lagen drie overwegingen ten grondslag. In de eerste plaats was het om zicht te krijgen op opleidingskenmerken die uitval beïnvloeden nodig na te gaan of uitvallers en blijvers systematisch verschillen in objectieve en subjectieve opleidingservaringen. Dit maakte het mogelijk vast te stellen of bepaalde opleidingskenmer-

ken alleen door de uitvallers als negatief worden ervaren of ook door de blijvers – zij het dat bij dezen de balans nog niet naar uitval is doorgeslagen. Ten tweede had deze opzet het voordeel dat van een meer representatieve groep informatie over de opleidingen kon worden verkregen, omdat verwacht mag worden dat de oordelen daaromtrent van de uitvallers 'gekleurd' zijn. In de derde plaats stelde deze strategie ons in staat de voorspellende waarde van deelnamemotieven en leermotivaties, zoals vastgesteld in de voormeting, voor het risico op uitval na te gaan.

Een punt van bijzondere overweging was de wijze van *benadering* van deelnemers en uitvallers. De dikwijls uit kostenoverwegingen toegepaste methode van een schriftelijke of telefonische enquête werd door ons voor deze doelgroep ten enen male ongeschikt geacht. Om een aanvaardbare respons te bereiken en een redelijke mate van validiteit van de antwoorden vonden we het noodzakelijk om ten minste de uitvalmotieven en opleidingservaringen van de deelnemers door middel van een mondeling en zo 'open' mogelijk vraaggesprek te verzamelen. Voor het vastleggen van de deelnamemotieven moesten we vanwege de grote aantallen genoeg nemen met een tussenoplossing: een schriftelijke vragenlijst die klassikaal en in aanwezigheid van een onderzoeksmedewerker werd afgenomen.³ De ervaringen met de onderscheiden onderdelen van het onderzoek hebben ons gesterkt in de overtuiging dat een louter schriftelijke aanpak voor deze doelgroep en vraagstelling niet tot zinvolle resultaten kan leiden.

Bovenstaande uitgangspunten resulteerden in het volgende onderzoeksdesign:

- 1 Een voormeting van *deelnamemotieven* bij nieuwe deelnemers van 58 schakelende en kwalificerende PBVE-opleidingen die in september 1989 van start gingen (schriftelijke vragenlijst).
- 2 Een onderzoek naar de opleidingservaringen en uitvalmotieven van *uitvallers* van uiteenlopende opleidingen (mondeling vraaggesprek).
- 3 Een onderzoek naar de opleidingservaringen van *blijvers* van overeenkomstige opleidingen (mondeling vraaggesprek).
- 4 Een *koppeling* van de uitvalredenen en op-

leidingservaringen met de eerder verzamelde deelnamemotieven van de geïnterviewde uitvallers en blijvers, teneinde mogelijke uitvalrisico's op het spoor te komen.

De mondeling te interviewen uitvallers werden geselecteerd uit de opgave van voortijdige uitval door de onderwijsinstellingen (189 uitvallers in februari van het lopende cursusjaar). De uitvallers werden zodanig geselecteerd, dat er sprake was van een evenredige verdeling naar:

- vakrichting van de opleiding (administratie, verzorging, techniek, dienstverlening);
- schakelend of kwalificerend karakter;⁴
- aard van de onderwijsinstelling (streek-school of anderszins).

Op deze wijze werden 54 uitvallers geselecteerd; de blijvers werden geselecteerd uit *dezelfde* opleidingen als de uitvallers. In de maanden maart en april 1990 werd met 52 uitvallers en 30 blijvers een mondeling vraaggesprek gevoerd.⁵ Dit vraaggesprek vond plaats aan de hand van een gestructureerde vragenlijst, waarbij evenwel alle ruimte werd gelaten voor 'open' beantwoording. In dit artikel wordt verder de drieslag van het onderzoeksdesign gevolgd: (1) deelnamemotieven, (2) stopredenen en opleidingservaringen en (3) koppeling deelnamemotieven en uitvalredenen.

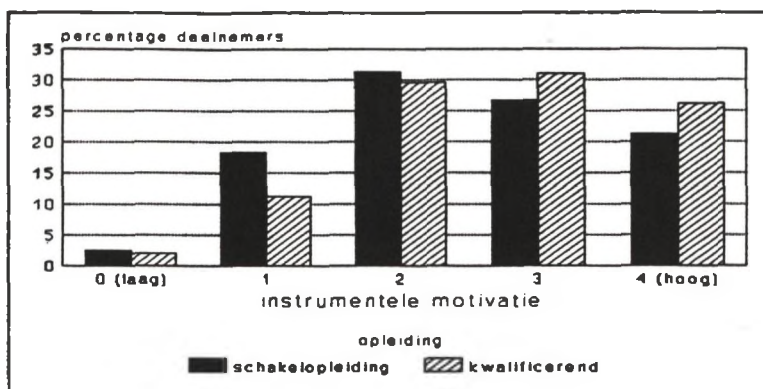
Voormeting van deelnamemotieven

De schriftelijke enquête, aan het begin van de opleiding afgenomen aan 671 nieuwe PBVE-deelnemers, was met name gericht op het vaststellen van leermotivaties en mogelijke uitvalrisico's bij de deelnemers. Voor wat betreft de leermotivaties kon door middel van datareductie (factoranalyse en schaalconstructie) een aantal samenhangende items worden herleid tot de volgende onderliggende dimensies:⁶

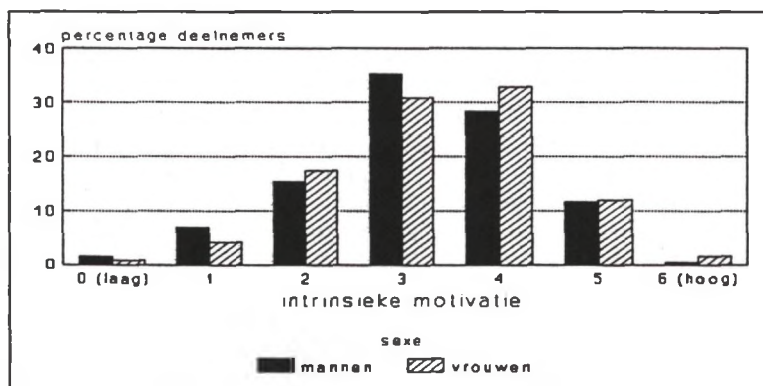
Tabel 1. Motivatie-dimensies

	<i>Alpha</i>
Instrumentele motivatie	.44
Intrinsieke motivatie	.44
Conditionele motivatie	.48
Algemene motivatie	.41
Onderwijsgezindheid	.36

Figuur 1. Schaal 'instrumentele motivatie'

Figuur 2. Schaal 'intrinsieke motivatie'

In figuur 1 staat de verdeling van de somscores op de dimensie *instrumentele motivatie*, de leermotivatie gericht op werk en een baan. Opvallend is meteen de scheve verdeling van de scores: het zwaartepunt ligt aan de instrumentele kant van de schaal. Er kan weinig twijfel over bestaan dat de deelnemers van de PBVE in sterke mate bewogen worden door een gerichtheid op werk. Verder zijn mannen duidelijk meer instrumenteel gemotiveerd dan vrouwen ($z=2.01$; $p<.05$).⁷ Datzelfde geldt voor deelnemers van kwalificerende opleidingen ($z=2.38$; $p<.01$).

In figuur 2 staat de verdeling van de somscores op *intrinsieke motivatie*. Wat vooral opvalt aan deze resultaten is de sterke spreiding van de

scores. Het is duidelijk dat deelnemers aan de PBVE flink uiteenlopen in de mate waarin zij gemotiveerd zijn voor 'leren' als zodanig. Dat is op zichzelf geen verrassende conclusie: het illustreert de aanzienlijke *heterogeniteit* van de deelnemersgroep en daarmee de moeilijke opgave waarvoor de PBVE zich gesteld ziet.

Tegen de verwachting in hebben vrouwen op intrinsieke motivatie geen significant hogere score dan mannen. Evenmin vonden we verschil tussen de scores van deelnemers aan kwalificerende en schakelende opleidingen.

Een verschil tussen mannen en vrouwen vonden we wel op de derde dimensie: de *conditionele gemotiveerdheid*. Alhoewel deze voor de meeste PBVE-deelnemers relatief groot was te

noemen, springen vrouwen er in dit opzicht extra uit ($z=6.04$; $p<.000$). Tussen deelnemers aan schakelende en kwalificerende opleidingen werd geen verschil in conditionele gemotiveerdheid aangetroffen.

Naast deze 'klassieke' leermotivaties bleek het mogelijk nog een tweetal meer algemene oriëntaties te herleiden, die te benoemen waren als 'algemene motivatie' en 'onderwijsgezindheid'. De dimensie *algemene motivatie* heeft betrekking op gemotiveerdheid en doorzettingsvermogen in het algemeen; de dimensie *onderwijsgezindheid* duidt op de houding met betrekking tot 'naar school gaan', huiswerk maken en omgang met docenten. In beide gevallen lag het zwaartepunt van de scores aan de bovenkant van de schaal, waaruit mag worden afgeleid dat de algemene gemotiveerdheid van de PBVE-deelnemers hoog is te noemen. De dimensie 'onderwijsgezindheid' bleek in staat eerder gevonden groepsverschillen te reproduceren en te ondersteunen: vrouwen en deelnemers aan kwalificerende opleidingen hadden een beduidend hogere score c.q. positievere onderwijshouding dan mannen en deelnemers aan schakelende opleidingen.

Uitvalrisico's

In de voormeting was een belangrijke plaats ingeruimd voor vragen naar uitvalrisico's. Op grond van de veronderstelde kosten-batenafweging werd expliciet ingegaan op de verwachte nadelen van de opleiding, het voornemen de opleiding af te maken en de redenen waarom men eventueel zou stoppen. De bedoeling was om eventuele twijfelaars reeds op dit vroegtijdige moment kleur te laten bekennen. Daartoe werd aan de deelnemers in de eerste plaats een aantal nadelen voorgelegd ter erkenning of ontkenning.⁸ Bijna een kwart van de deelnemers onderschreef geen enkel van de door ons gepresenteerde nadelen; 15% van de deelnemers zag op voorhand drie of meer nadelen. Vervolgens werd getracht het actuele resultaat van de veronderstelde kosten-batenafweging wat nader toe te spitsen, door concreet te vragen: 'Denkt u de opleiding af te maken?' Ruim 20% van de deelnemers antwoordde 'dat hangt ervan af'; slechts 2% zei openlijk daar aan te twijfelen (14 deelnemers). Om duidelijker te weten te komen waarvàn het eventueel afhangt of men de opleiding zou afmaken, leg-

den we de deelnemers ten derde een aantal concrete aanleidingen voor om met de opleiding te stoppen. De eerste daarvan was: 'Wat zou u doen, als u tussentijds een baan werd aangeboden'.⁹ De beantwoording van deze vraag was onthullend: alhoewel driekwart van de deelnemers zojuist had aangegeven vast van plan te zijn de opleiding af te maken, zou bijna de helft van de deelnemers onmiddellijk stoppen wanneer haar of hem een baan werd aangeboden. Dit onderstreept eens te meer het sterk instrumentele karakter van de PBVE-deelname. Hiermee in overeenstemming bleken deelnemers aan schakelende opleidingen meer 'stopredenen' te noemen dan deelnemers aan kwalificerende opleidingen ($z=2.78$; $p<.001$). Opvallend was, dat dit ook voor vrouwen het geval was ($z=2.87$; $p<.001$). Aannemelijk is dat 'werk' en een beroepsgerichte opleiding voor vrouwen een andere betekenis hebben dan voor mannen, en dat vrouwen bovendien de opleiding moeten combineren met andere taken. Zodra de opleiding daarmee onverenigbaar wordt, zullen zij aan die taken voorrang (moeten) geven.

Opleidingservaringen en uitvalredenen

In het voorjaar van 1990 werden de uitvallers en de blijvers uit het lopende cursusjaar geïnterviewd over hun opleidingservaringen en uitvalredenen. Uit de achtergronden van de 82 geïnterviewde deelnemers bleek een grote diversiteit naar opleidingsniveau, leeftijd, werker-ervaring en werkloosheidsduur. In tabel 2 worden deze deelnemers onderscheiden in een aantal (sub-)doelgroepen van de PBVE.

Voor een uitgebreidere beschrijving van de subdoelgroepen moet verwezen worden naar het oorspronkelijke rapport (Bosman 1990). In de verdere analyses gaat het uitsluitend om het onderscheid uitvallers - blijvers.

Waarom stoppen deelnemers voortijdig?

In de periode van september tot maart stopten negen deelnemers binnen één maand met de opleiding, vijftien deelnemers deden dat binnen twee maanden, elf hielden het binnen drie maanden voor gezien en het grootste aantal, zeventien, nam langer dan drie maanden aan de opleiding deel op het moment dat ze afhaakten. Gelet op het feit dat de schakel-opleidingen in het algemeen één jaar duren en

Tabel 2. Onderzoeksgroep naar (sub-)doelgroepen

	<i>Uitvallers</i>	<i>Blijvers</i>	<i>Totaal</i>	<i>Allochtonen</i>	<i>Mannen</i>	<i>Vrouwen</i>
1 (Langdurig) werklozen	21	10	31	7	16	15
2 Jeugdige werklozen	13	10	23	6	7	16
3 Herintredende vrouwen	8	8	16	2	--	16
4 'Subemployment' ¹⁰	7	1	8	--	3	5
5 WAO	3	1	4	--	2	2
Totaal	52	30	82	15	28	54

Tabel 3. Genoemde redenen om te stoppen

	<i>Aantal keren</i>	<i>Als belangrijkste genoemd</i>
Het vinden van werk	20	13
Problemen met niveau van de opleiding	31	9
Stage-problemen	17	8
Opleiding niet in overeenstemming verwachtingen	28	7
Persoonlijke problemen	35	7
Problemen in de deelnemersgroep	17	3
Financiële problemen	6	3
Problemen met betrekking tot de organisatie van de opleiding	9	1
Andere problemen	1	1
Totaal	164	52

de kwalificerende opleidingen twee jaar, gaat het hier dus om 'vroeg' uitvallers.

De meesten noemden meerdere redenen waarom ze gestopt waren, alhoewel de onderlinge verwevenheid van stopredenen vaak groot was. Vaak waren er al een aantal zaken die minder goed bevielen, deden zich al problemen voor en werd bij een bepaalde aanleiding de knoop doorgehakt. De genoemde stopredenen staan vermeld in tabel 3: in de eerste kolom het aantal keren dat die reden genoemd werd, en in de tweede kolom het aantal keren dat die reden als belangrijkste genoemd werd.

In overeenstemming met de eerder genoemde overheersende instrumentele motivatie zien we dat *het vinden van werk* een vooraanstaande plaats inneemt onder de stopredenen. Hierbij moet opgemerkt worden dat het in slechts een enkel geval om een vaste baan met perspectief ging, zodat de uitval in dit opzicht niet als positief kan worden gekenmerkt. Opvallend is dat verschillende deelnemers melding maakten sollicitatieplichtig te zijn, en in meerdere

gevallen via het Arbeidsbureau werk kregen aangeboden.¹¹

Een tweede belangrijk complex van redenen vormt *problemen met het niveau van de opleiding*, waarmee in de helft van de gevallen een als te moeilijk ervaren opleiding werd bedoeld. Het maatwerk tussen deelnemer en opleiding leek hier duidelijk niet optimaal, anders gezegd: er was een *discrepantie tussen deelnemer en opleiding*. Dat blijkt ook uit het grote aantal keren dat als reden werd opgegeven, dat de opleiding niet in overeenstemming was met de verwachtingen. Hierbij werden onder andere een ontoereikende voorlichting en begeleiding genoemd.

Het derde complex vatten we samen onder de noemer *organisatie-problemen*: stage-problemen, problemen in de deelnemersgroep en problemen met betrekking tot de organisatie van de opleiding. Stage-problemen werden door opvallend veel deelnemers genoemd, vooral in aanmerking genomen dat slechts iets meer dan de helft van de uitvallers (al) aan de

stage was toegekomen. De problemen lagen vooral in het feit dat men geen stage-plaats kon vinden (hetgeen het vertrouwen in de arbeidsmarktrelevantie van de opleiding niet vergrootte!), dat er conflicten rezen op de stageplaats, of dat de plaats verviel bij de 21ste verjaardag (de stageplaatsen in het kader van het JeugdWerkGarantie-plan).

Tenslotte werden door zeer veel uitvallers *persoonlijke problemen* als één van de redenen om te stoppen opgegeven. De stopreden die daarbij het meest genoemd werd, kan als volgt worden samengevat: 'Het werd me alles bij elkaar te zwaar'.

Alles bij elkaar genomen werden *discrepantie-factoren* het vaakst genoemd als reden om te stoppen, gevolgd door de eerder genoemde *baanfactoren* en *organisatiefactoren*. Daarbij moet bedacht worden dat het bij het stoppen vanwege een baan waarschijnlijk niet alleen gaat om de aantrekkingskracht van de arbeidsmarkt ('pull'), maar ook om ontevredenheid met de opleiding ('push'). Dat onderstreept extra het belang van de discrepantie- en organisatiefactoren.

Waarom gaan blijvers door?

Uitgaande van het beeld van een balans van kosten en baten is het de vraag of deze balans voor de *blijvers* in ruim of in wankel evenwicht is. Daarom vroegen we ook de blijvende deelnemers hoe zij omgaan met de nadelen van de opleiding, en of ze wel eens overwogen hebben om te stoppen.

Tweederde van de blijvers antwoordde dat er voor hen geen nadelen aan de opleiding verbonden waren; de overigen noemden zaken als de grote overgang naar het schoolgaan, huiswerk maken en het feit dat er veel georganiseerd moet worden om 'thuis' en 'school' te combineren. Eenderde van de deelnemers zei wel eens overwogen te hebben om te stoppen, sommigen zelfs meerdere keren. De redenen waren globaal gesproken dezelfde als die de uitvallers opgaven: de opleiding was te moeilijk of te zwaar, er waren problemen rond de stage of op het persoonlijke vlak.

Opmerkelijk is, dat het vinden of aangeboden krijgen van werk hier slechts één keer genoemd werd. De vraag rijst of dat bij deze blijvers verder niet voorkwam, of dat er nooit een deelnemer 'neen' zegt als haar of hem een

baan wordt aangeboden. Deze laatste veronderstelling wordt ondersteund door de tot de blijvers behorende deelneemster die overwoog te stoppen vanwege ontevredenheid over de opleiding en problemen op de stageplaats, maar die dat later (na de interviewcampagne) écht deed vanwege een vaste baan (via het Arbeidsbureau).

Blijvers zeiden vooral door te zetten met de opleiding vanwege het vergroten van de kans op werk en omdat ze 'leren' en de opleiding leuk vonden. Alles bij elkaar rijst voor de blijvers het beeld van een potentieel van gemotiveerde en schoolbare deelnemers. Toch betekent dit niet, dat er onder de blijvers geen twijfelaars voorkwamen. Bij sommigen voerden de negatieve geluiden zelfs zozeer de boven- toon, dat ze zich ontpopten als potentiële uitvallers. Al met al lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat uitvallers en blijvers meer in elkaars verlengde liggen dan tegenover elkaar staan.

Opleidingservaringen

Ervan uitgaande dat minder prettige opleidingservaringen als kostenfactor inwerken op de balans van voor- en nadelen, waren de *opleidingskenmerken* die voortijdige uitval kunnen beïnvloeden voor het onderzoek het meest van belang. Het vaststellen van dergelijke opleidings- en organisatiekenmerken is in onderzoek doorgaans een groot probleem. Ze kunnen veelal niet of slechts tegen zeer hoge kosten direct worden waargenomen. Het alternatief om ze via de mond van geïnterviewden op te sporen, brengt evenzeer bezwaren met zich mee. De gebruikelijke werkwijze om bijvoorbeeld uitvallers naar hun opleidingservaringen te vragen, bergt het risico in zich dat het beeld dat zij van de opleiding geven sterk is gekleurd door de ervaring dat ze zijn uitgevallen. Men weet dan niet of objectieve kenmerken dan wel subjectieve ontevredenheid is vastgesteld.

We hebben dit trachten te ondervangen door uitvallers en blijvers uit dezelfde opleidingen te selecteren. Deze respondenten moeten dezelfde objectieve onderwijservaringen hebben gedeeld. Als uitingen van ontevredenheid over aspecten van de opleiding vooral worden veroorzaakt door de negatieve ervaring van de uitval, kunnen we duidelijke verschillen in

oordelen tussen uitvallers en blijvers verwachten. Objectieve kenmerken van opleidingen moeten zich daarentegen juist 'bewijzen' doordat uitvallers en blijvers er op overeenkomstige wijze over oordelen.

Van de volgende objectieve kenmerken wordt nagegaan of er sprake is van verschillen in opvattingen en oordeel tussen uitvallers en blijvers: *voorlichting over de opleiding, de theoriecomponent, de praktijkcomponent, de groepssamenstelling, docenten en begeleiding en de organisatie van de opleiding*. Gelet op de kwalitatieve aard van de gegevens worden de resultaten in beschouwende zin weergegeven; voor de centrale kenmerken zijn de verschillen evenwel statistisch getoetst:

– *Voorlichting aan nieuwe deelnemers laat veel zaken ongenoemd*

Gezien het beginsel van drempelloosheid en de achtergrond van de PBVE-doelgroep moet aan een adequate voorlichting veel belang gehecht worden. Zowel voor de instelling als voor de deelnemer is de koppeling van opleiding en deelnemer in hoge mate beslissend voor de kans op een succesvol leertraject.

Uit de interviewgegevens bleek dat ongeveer 10% van de deelnemers überhaupt geen voorlichting had ontvangen; van de overigen beoordeelde 20% de voorlichting als ontoereikend en wist eveneens 20% niet echt goed waar men aan begon. Bijna 70% van de deelnemers antwoordde bevestigend op de vraag of er bepaalde zaken – theorie- en praktijkcomponent, organisatie, begeleiding – heel anders waren dan verwacht. Kwesties als het schakelend of kwalificerend karakter van de opleiding, de duur of de omvang ervan, de stagecomponent, en de eventuele baangarantie bleken niet aan alle deelnemers even goed bekend. Hetzelfde gold in een aantal gevallen voor het niveau van de opleiding, de aard van de deelnemersgroep en de begeleiding.

Geconstateerd kan worden dat de voorlichting niet optimaal was. Opvallende verschillen tussen uitvallers en blijvers werden niet gevonden, hetgeen de informatie relevant maakt voor de PBVE-opleidingen als geheel.

– *De theoriecomponent is voor veel deelnemers 'te moeilijk'*

De vragen naar de theoriecomponent van de PBVE-opleiding leverden een veelheid van relevante informatie op omtrent tekortkomingen

van de onderwijskundige vormgeving van de opleidingen. Grote verschillen tussen de ervaringen van uitvallers en blijvers traden niet aan het licht, zodat ook hier de bevindingen voor de totale deelnemersgroep gelden.

Het *vakkenpakket* van de opleiding kon veel deelnemers maar matig bekoren. Veel vakken werden oninteressant of zelfs overbodig geacht, waarbij Persoonlijke Maatschappelijke Vorming en gymnastiek niet onverwacht bij deze volwassen deelnemers de kroon spanden.

Belangrijker was de ervaren *moeilijkheidsgraad* van de theorievakken: voor een aanzienlijk aantal deelnemers lagen naar eigen zeggen het niveau en het tempo te hoog. Daarbij lijkt het of er een (extra) drempel wordt opgeworpen zodra iets 'theorie' heet, wat gezien de onderwijsachtergrond van de deelnemers niet verwonderlijk is. De oorzaak van het niet aankunnen van het niveau van de opleiding legden de deelnemers in hoge mate bij zichzelf. Opvallend veel deelnemers brachten een ontoereikend leervermogen naar voren ('ik ben niet zo'n leerder'), evenals een onvoldoende beheersing van de basisvaardigheden inzake Nederlandse taal en rekenen. Dat waren de struikelblokken op de lagere school, die nu, soms in andere gedaante, wéér opdoken. Naast de te verwachten d's en t's leverden vooral de schriftelijke en mondelinge uitdrucksvaardigheid, in de vorm van verslagen en spreekbeurten, problemen op.

Wat betreft de *wijze van lesgeven* spraken verschillende deelnemers hun teleurstelling uit over de klassikale in plaats van de verwachte individuele benadering, alsmede over het ontbreken van adequate leer- en studiebegeleiding. Ook maakten sommigen melding van achterstand ten gevolge van de flexibele instroom.¹² Daarnaast viel uit de antwoorden af te leiden dat de wijze van lesgeven en verschillende van de gebruikte onderwijsmethodieken (onder andere interviews, rollenspel en dergelijke) minder geschikt zijn voor deze doelgroep. In het verlengde hiervan kan geconstateerd worden, dat de onderwijskundige vormgeving van de opleidingen in meerdere opzichten beter op de doelgroep toegesneden kan worden.

– *De invulling van de praktijkcomponent laat te wensen over*

De stage in een bedrijf of instelling is een

belangrijk onderdeel van de PBVE-opleiding. Het is de combinatie werken en leren die veel deelnemers aanspreekt. Het is in dit verband opmerkelijk, dat het grootste deel van de deelnemers in maart van het schooljaar nog geen stage liep of had gelopen. Ook bleken veel praktijkstages zeer gering van omvang. Van de deelnemers die wel een stageplaats hadden gaven de meesten de voorkeur aan stage boven school, uitvallers meer nog dan blijvers. Toch waren hun stage-ervaringen niet onverdeeld gunstig. Ruim eenderde van de deelnemers met een stageplaats had negatieve ervaringen en eenderde was positief over zijn of haar stageplaats. Bij de uitvallers overheersten de negatieve, bij de blijvers de positieve en neutrale geluiden. Uitvallers gingen met beduidend minder plezier naar hun stageplaats dan blijvers. Zaken die te wensen overlieten waren onder andere een slechte voorlichting over de stage, waarbij het niet betaald zijn voor veel deelnemers een teleurstelling was. Zij hadden 'leren en werken' wellicht té letterlijk opgevat. Opvallend was dat er dikwijls weinig contact leek te zijn tussen school en stage-instelling. Vooral bij conflicten was het ontbreken van overleg tussen school en bedrijf pijnlijk zichtbaar. Zo kon het gebeuren dat een deelnemer volkomen onverwacht ontslagen werd op zijn stageplaats, vanaf dat moment ook niet meer naar school ging en vervolgens pas na zes weken iets van school hoorde!

De praktijkcomponent kan gezien worden als een eerste afspiegeling van de begeerde arbeidsplaats. De stage-ervaringen van uitvallers en blijvers laten zien dat deze afspiegeling in veel gevallen als fata-morgana is ervaren.

– *De samenstelling van de groep is van groot belang*

Met betrekking tot de waardering van de groepssamenstelling werd een duidelijk verschil gevonden tussen uitvallers en blijvers: uitvallers voelden zich beduidend minder thuis in de groep waartoe zij behoorden dan blijvers. Vooral de grote heterogeniteit naar motivatie en niveau riep bij veel deelnemers negatieve reacties op. In de eerste plaats ergerden oudere en meer gemotiveerde deelnemers zich aan het in hun ogen storende gedrag van de jongeren. Ten tweede lijken (te) grote verschillen in niveau niet gunstig voor het functioneren van veel deelnemers. Dat geldt zowel voor

hen die het gevoel hadden de rest van de groep niet bij te kunnen benen, als voor de deelnemers die zich moesten aanpassen aan het te lage niveau en tempo dat voor (een deel van) de groep vereist was. Het belang van een optimale groepssamenstelling werd onderstreept door de vele positieve geluiden die we bij de blijvers aantroffen, waarbij vooral de herintreedsters die in een vrouwengroep zaten zich onderscheidde.

– *De begeleiding van deelnemers is voor verbetering vatbaar*

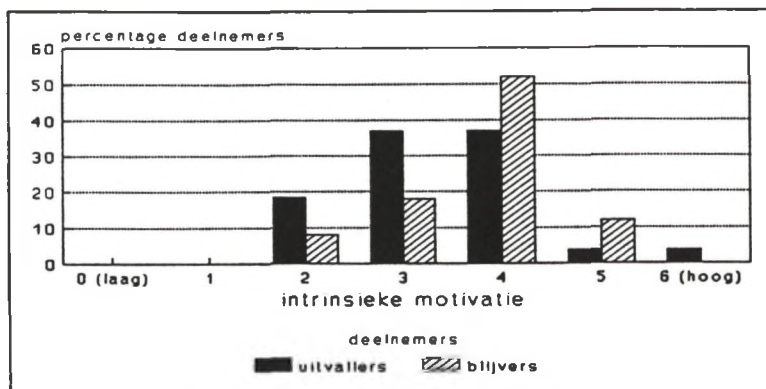
De begeleidingsstructuur bleek in het grote aanbod van PBVE-opleidingen bijzonder verschillend en niet altijd even helder. In een aantal opleidingen hadden de deelnemers dan ook geen idee hoe en door wie zij begeleid worden. Uit de interviewgegevens van zowel uitvallers als blijvers bleek dat men in een aantal verschillende opzichten meer begeleiding had verwacht. Resumerend gaat het daarbij in de eerste plaats om begeleiding om de grote overgang van een werkend, werkloos of verzorgend bestaan naar het schoolse ritme te vergemakkelijken. Ten tweede lijkt intensieve begeleiding nodig om een leerhouding te bevorderen en de (koudwater-)vrees voor alles wat met 'theorie' en 'leren' te maken heeft weg te nemen. In de derde plaats zijn huiswerkbegeleiding en regelmatige feed-backmomenten nodig om bij achterblijven in te kunnen grijpen en succes dadelijk te verzilveren. Ten vierde is een betere afstemming tussen de begeleiding op school en de begeleiding op de stageplaats noodzakelijk. En tenslotte lijkt een zorgvuldige persoonlijke begeleiding onontbeerlijk, waarbij de begeleider zo goed mogelijk op de hoogte is van zowel het functioneren op school als van factoren in de verdere leefsituatie, zodat mogelijke obstakels zo vroeg mogelijk kunnen worden gesignaleerd en weggenomen.

Alles wel beschouwd is 'begeleiding' een sleutelbegrip waarmee veel uitvalbevorderende bezwaren zijn te ondervangen.¹³

– *Een vlekkeloze organisatie is juist voor deze doelgroep onontbeerlijk*

Bijna de helft van alle deelnemers was wel eens ontevreden over de organisatie van de opleiding; uitvallers en blijvers in gelijke mate. De ontevredenheid richtte zich vooral op zaken rond het rooster: uitval van lessen, te laat beginnen van lessen en dergelijke. Daarnaast

Figuur 3. Intrinsieke motivatie van uitvallers en blijvers

werden relatief veel negatieve opmerkingen gemaakt over de organisatie van de opleiding en de school als geheel, ook bij andere onderwerpen in het vraaggesprek. Alhoewel er ook instellingen waren waarover juist met waardering werd gesproken, rees de indruk dat met name de organisatie in de grotere instellingen niet vlekkeloos is. Op de deelnemers maakte dit een negatieve indruk; bij verschillende deelnemers werd het gevoel gewekt – of versterkt – dat zij er als groep niet toe doen, ‘dat het niemand iets kan schelen of we wel of niet slagen’, zoals een deelnemster het verwoordde.

Relatie deelname-motieven en kans op uitval

Het verschil tussen uitvallen en blijven lijkt niet rechtstreeks te kunnen worden toegeschreven aan verschillen in opleidingservaringen, gezien het feit dat uitvallers en blijvers zich hier in eensluidende zin over uitlaten. Dit impliceert tevens dat de genoemde tekortkomingen in de opleidingen als reële bezwaren moeten worden opgevat. Of deze bezwaren de balans doen doorslaan en zich vertalen in uitval, hangt af van de *gemotiveerdheid* van de betrokkenen.

De gekozen quasi-longitudinale opzet stelde ons in staat om de vooraf gemeten deelname-motieven te koppelen aan de gegevens van uitvallers en blijvers. Daardoor kan met meer zekerheid het effect van gemotiveerdheid worden nagegaan. Na koppeling beschikten we over een compleet ‘record’ van 27 uitvallers en

26 blijvers. Deze uitvallers en blijvers konden vergeleken worden op hun aanvankelijke leermotivaties en uitvalrisico's.

Leermotivaties

Op grond van de theoretische overwegingen ten aanzien van leermotivaties mocht verwacht worden dat:

- de uitvallers een hogere score op instrumentele motivatie hebben dan de blijvers;
- de uitvallers een lagere score op intrinsieke motivatie hebben dan de blijvers;
- de uitvallers een hogere score op conditionele motivatie hebben dan de blijvers.

De eerste veronderstelling wordt niet door onze gegevens ondersteund. De hele groep deelnemers is in gelijke mate gericht op werk, of ze nu uiteindelijk uitvallen of blijven.

Overeenkomstig de voorspelling vonden we wel een verschil tussen scores op intrinsieke motivatie van uitvallers en blijvers: zoals te zien is in figuur 3 hebben uitvallers gemiddeld een lagere score op de gevormde schaal ($z = 1.45$, $p < .10$).

Een intrinsieke leermotivatie lijkt daarmee een betere weerstand tegen bezwarende factoren te bieden. Deze veronderstelling wordt nog ondersteund door het feit dat de blijvers bij aanvang ook een hogere algemene motivatie en onderwijsgezinheid vertoonden dan de uitvallers. De scores op beide schalen zijn beide significant hoger voor de blijvers ($z = 2.3$, $p < .05$ respectievelijk $z = 2.5$, $p < .01$).

Voor wat betreft de conditionele gemotiveerd-

heid vonden we geen verschillen tussen uitvallers en blijvers. Het feit dat sommige PBVE-deelnemers gedreven zijn door overwegingen als 'gezelligheid' of 'onder de mensen komen' brengt geen aanwijsbaar verhoogd risico op voortijdige uitval met zich mee.

Uitvalrisico's

Naast de leermotivaties konden ook de van te voren vastgestelde 'uitvalrisico's' worden vergeleken tussen de latere uitvallers en blijvers. Het bleek dat alhoewel uitvallers niet op voorhand meer nadelen noemden dan blijvers, zij wel significant vaker twijfel uitspraken ten aanzien van de verwachting de opleiding af te maken ($z=2.95$, $p<.005$). Gaf van de oorspronkelijke deelnemers nog geen kwart een antwoord dat duidde op twijfel, bij de uitvallers was dit 59% en bij de blijvers 19%.

De bevinding dat uitvallers reeds aan het begin van de opleiding vaker twijfel uitspreken ten aanzien van het voltooien van de opleiding wordt ondersteund door het feit dat uitvallers significant méér redenen noemden waarom zij zouden stoppen dan blijvers ($z=2.7$; $p<.01$). Het lijkt op grond van deze analyses inderdaad van de gemotiveerdheid en het zelfvertrouwen van de betrokken deelnemers af te hangen of de balans doorslaat in de richting van voortijdige uitval.¹⁴ In de vooraf vastgestelde deelname-motieven zijn uitvalrisico's te bespeuren voor wat betreft een mindere intrinsieke gemotiveerdheid, een lagere algemene motivatie en een minder grote onderwijsgezindheid. Rechtstreekse vragen naar voornemens de opleiding af te maken en condities waaronder men zou stoppen bevestigen dit beeld. Onthutsend is zelfs de rechtlijnigheid waarmee de antwoorden op deze vragen al wijzen in de richting van voortijdige uitval. Duidelijker dan wat ook illustreert dit dat het volgen van beroepsgerichte scholing in de ogen van veel deelnemers een hachelijke onderneming is.

Discussie

Het deelnemen aan beroepsgerichte scholing stelt de deelnemers voor dilemma's. Terugkeer naar de ongemakkelijke schoolbanken, een vaak moeizame afstemming op de thuissituatie, het al dan niet accepteren van een zich aandienend baantje, er tussentijds mee ophouden en het stigma van 'uitvaller' te riskeren – het zijn

dilemma's die achter de in het voorgaande gepresenteerde onderzoeksresultaten zichtbaar zijn.

Maar het beleid worstelt evenzeer met dilemma's. Het ontwikkelen van een scholingsbeleid voor doelgroepen die tot dusver nauwelijks met scholing te maken hadden, is geen eenvoudige opgave. Daar komt bij dat onderwijsinstellingen en docenten worden ingeschakeld die van oudsher op andere groepen gericht waren. Niet alleen de deelnemer, ook het beleid heeft een leerproces door te maken.

Tot de meest beleidsrelevante factoren behoren *tekortkomingen in de opleiding*. Uit het onderzoek komt naar voren dat veel deelnemers hiervan melding maken. Omdat tekortkomingen door uitvallers en blijvers in gelijke mate worden genoemd, kunnen ze niet worden afgedaan als gemopper van ontevreden uitvallers, maar moeten ze als reëel worden beschouwd. Aan de diverse binnen het kader van PBVE aangeboden opleidingen kan zowel curriculair als organisatorisch nog heel wat worden verbeterd.

Het feit dat het scholingsaanbod nog de nodige tekortkomingen lijkt te vertonen mag geen verwondering wekken gezien de reeds gememoreerde snelle start van de PBVE-maatregel en de specifieke, niet primair op deze doelgroep gerichte achtergrond van de deelnemende onderwijsinstellingen. Niettemin is het opmerkelijk dat waar aan de ene kant alle beleidsinspanningen erop gericht zijn deelnemers te activeren hun arbeidsmarktkwalificaties te vergroten – 'scholing, scholing, scholing' is het devies – de beroepsgerichte scholing zelf nauwelijks wordt geïdentificeerd. Toch kunnen problemen met het volgen en afmaken van beroepsgerichte scholing evenzeer in verband worden gebracht met de bestaande onderwijsinfrastructuur als met de persoonlijke kwaliteiten van de laaggeschoolden. Wanneer scholingstekorten tot een individueel probleem van de werkloze worden gereduceerd – te bestrijden met sancties en andere 'nieuw-flinkse' maatregelen – dreigt door een té grote kans op niet-succesvolle en afgebroken scholingstrajecten het gevaar van een selffulfilling prophecy. Dit is echter niet het enige probleem waarvoor de PBVE zich gesteld ziet. Nauw verwant met het voorgaande is het dilemma van de *drempelloze instroom*. Drempelloze instroom moet ga-

randeren dat de scholingstrajecten voor iedereen toegankelijk zijn, dat de participatie maximaal is en dat er in beginsel geen afroeping plaatsvindt van het werklozenbestand. Omgekeerd heeft deze drempelloze instroom echter tot gevolg dat hoge uitvalpercentages onvermijdelijk zijn en dat deelnemers nodeloos worden blootgesteld aan (weer) een negatieve ervaring – een ervaring die bovendien hun arbeidsmarktkansen eerder schaadt dan baat. Een tweede dilemma geldt het al dan niet introduceren van een *baangarantie*. Gezien de overwegend instrumentele gemotiveerdheid van de deelnemers zou aan de garantie van een baan, zowel gedurende de opleiding als daarna, de hoogste prioriteit moeten worden gegeven ('het Zweedse model'; zie onder andere Buitendam e.a., 1990). Uit wat in het voorgaande omtrent gemotiveerdheid en stopredenen werd vastgesteld, laat zich gemakkelijk afleiden dat de succesvolle afronding van scholing door de garantie op een baan sterk zou worden bevorderd. Het realiseren van zo'n baangarantie in een situatie van niet-volledige werkgelegenheid kent echter een aantal belangrijke bezwaren. De opleidingscapaciteit zou dan moeten worden afgestemd op de mogelijkheden werk te scheppen, hetgeen kan impliceren dat niet iedereen een beroepskwalificerende opleiding kan volgen. De facto komt dit erop neer dat de selectie voor een baan wordt verlegd naar de selectie voor een opleiding – wat weer strijdig is met het principe van drempelloze instroom. Een derde dilemma heeft betrekking op het opnemen van *vormende en verdiepende elementen* in beroepsgerichte scholing. Op de lange termijn gezien is deze uitbreiding van het onderwijsaanbod zeer relevant, gezien de noodzakelijke aanpassing aan nieuwe ontwikkelingen in veel functies en werksoorten. Aan de andere kant werpen juist deze vormende en verdiepende elementen een extra drempel op voor deelnemers die alleen maar zo snel mogelijk een beroepsvaardigheid willen leren. Verdiepende vakken doen dit doordat 'theorie' veel deelnemers al bij voorbaat kopschuwt ('ik ben niet zo'n leerder', was een veel gehoorde opmerking); vormende vakken als gymnastiek en Persoonlijke Maatschappelijke Vorming roepen bij de volwassen PBVE-deelnemers veel ergernis en kritiek op.

De vraag rijst dan, hoe een scholingstraject er idealiter uit moet zien: de kortst mogelijke weg naar een baan, dus zo snel mogelijk een aantal vaardigheden leren, of trachten het kwalificatieniveau van de deelnemers te verhogen tot een breder fundament voor toekomstige ontwikkelingen.

Onderzoekers verkeren in de relatief comfortabele positie de (juiste) vragen te mogen stellen zonder direct het juiste antwoord paraat te hoeven hebben. Dat is ook hier het geval.

Wij hebben echter de bovenstaande dilemma's willen schetsen om aan te geven, dat er in beginsel te gemakkelijk is gedacht over de kans van slagen van Primaire Beroepsgerichte Volwassenen Educatie, dat de juiste vragen niet zijn – of worden – gesteld. Dat is des te kwalijker waar de bewijslast voor het niet welslagen van scholingstrajecten in hoge mate bij de deelnemer wordt gelegd – met alle gevolgen van dien.

Noten

- 1 De auteur wil Arie Glebbeek van dezelfde Vakgroep graag bedanken voor zijn waardevolle suggesties en bijdragen aan dit artikel.
- 2 Het onderzoek werd uitgevoerd in het cursusjaar 1989-1990. Dit artikel is gebaseerd op het onderzoeksverslag, dat eind 1990 verscheen (Bosman, 1990).
- 3 Aan de te ontwikkelen meetinstrumenten diende gezien de aard van de doelgroep zeer veel aandacht besteed te worden. Meetinstrumenten ontwikkeld voor andere deelnemersgroepen in de volwasseneneducatie zijn voor PBVE-deelnemers minder geschikt. In het bijzonder de schriftelijke enquête moest naast eisen van validiteit en betrouwbaarheid voldoen aan een helder en eenvoudig taalgebruik, en een concreet meetniveau.
- 4 Oriënterende opleidingen werden in het onderzoek buiten beschouwing gelaten, tenzij de oriëntatiefase geïntegreerd was in een schakelende opleiding.
- 5 In verband met een noodzakelijk gebleken controle van gegevens werden alle respondenten telefonisch door de onderzoeker benaderd; in totaal waren dit er 125. De totale non-response bedroeg 32% (41 deelnemers), vanwege de volgende redenen: weigering (15), niet te bereiken (11), niet geïnterviewd ten gevolge van onjuiste gegevens (15).
- 6 Alhoewel de betrouwbaarheidscoëfficiënten, uitgedrukt in Cronbach's alfa, van de geconstrueerde schalen niet hoog te noemen zijn, hebben uitspraken op basis van deze bescheiden sets variabelen meer zeggingskracht dan uitspraken op basis van de enkelvoudige items.
- 7 Verschillen in scores op de gevormde schalen werden getoetst met behulp van de Mann-Whitney U test. Bij een alpha kleiner dan 5% wordt aangenomen dat het toetsingsresultaat niet aan het toeval kan worden toegeschreven. Bij de toetsing van verschillen in

deelnamemotieven tussen uitvallers en blijvers wordt gezien de kleine aantallen een significantieniveau van 10% gehanteerd.

8 Nadelen van de opleiding, beaamd door percentage deelnemers

	% 'dat is zo'
Ik ken hier weinig mensen	39.6
Ik heb nu minder tijd om naar werk te zoeken	30.7
Ik kan er slecht tegen als ik veel moet	29.2
Huiswerk maken vind ik vervelend	24.1
De opleiding is op een ongunstig moment begonnen	11.5
Ik kan het meestal niet goed vinden met leerkrachten	4.0

9 Stopredenen en percentages deelnemers dat bij de gegeven reden zou stoppen

	% 'zou ik stoppen'
Als me tussentijds een baan werd aangeboden	49.3
Als de opleiding heel anders is dan ik verwacht	35.9
Als het erg vermoeiend wordt	25.6
Als ik de opleiding heel moeilijk zou vinden	23.2
Als ik weinig tijd voor mijn gezin overhoud	18.5
Als het niet gezellig is in de groep	11.9

10 Deze aan de arbeidsmarktliteratuur (bijvoorbeeld Norris 1978) ontleende term verwijst naar een patroon van arbeidsdeelname waarin perioden van werkloosheid worden afgewisseld met perioden van tijdelijk, vaak laaggekwalificeerd werk.

11 Het Arbeidsbureau lijkt daarmee de PBVE-opleiding, een arbeidsvoorzieningsinstrument, niet erg serieus te nemen. Bovendien worden deelnemers voortdurend gedwongen de afweging opleiding-baan te maken, wat bij een overwegend instrumentele motivatie de kans op het met succes beëindigen van de opleiding sterk vermindert.

12 Flexibele individuele instroom is een belangrijk onderwijskundig uitgangspunt van de scholingstrajecten in PBVE-verband. Door de overwegend klassikale aanpak en het gebrek aan individuele begeleiding ontstaat echter het risico dat dit uitgangspunt een averechts effect heeft en deelnemers met een achterstand laat beginnen!

13 De opdrachtgever van het onderzoek heeft geconstateerd dat 'veel van de in het onderzoek gesignaleerde knelpunten kunnen worden ondervangen met goed georganiseerde en opelkaar afgestemde begeleidingsactiviteiten'. Dit heeft onmiddellijk na afronding van het onderzoek geresulteerd in de ontwikkeling van een uitvoerig begeleidingsmodel voor het gehele scholings-traject.

14 We willen er nadrukkelijk voor waarschuwen de verschillen in gemotiveerdheid niet zonder meer als eigenschap van deze personen als zodanig te zien. Aannemelijk is dat de onzekerheid van het PBVE-avontuur en het geringe en diffuse perspectief op werk de gemotiveerdheid negatief beïnvloedt.

Literatuur

- Bosman, R. (1990), *Uitvallers en blijvers in de PBVE; een onderzoek naar determinanten van van voortijdige uitval in de Primaire Beroepsgerichte Volwassenen Educatie*. Groningen, RION/Vakgroep Sociologie.
- Berenschot (vanaf 1987), *Voortgangsrapportage PBVE*. Utrecht, Berenschot b.v., Intermediair Primaire Beroepsgerichte Volwasseneneducatie.
- Buitendam, A., D.A.G. Dumas en A.C. Glebbeek (1990), *Het Zweedse model: geschikt voor import?*
- Doets, C. (1988), 'Leeroriëntaties van volwassen Nederlanders'. In: W. Houtkoop en M. van der Kamp, *Oriëntaties in de volwasseneneducatie*. Amsterdam.
- Enckevort, G. van en C. Doerbecker (1972), *Leermotivaties en leeroriëntaties van volwassen Nederlanders*. Amersfoort, NCO.
- Glebbeek, A. en T. Mensen (1986), 'Opleiding als selectiecriteria: een onderzoek onder werkgevers'. In: J. Hartog en J.M.M. Ritzen, *Economische aspecten van onderwijs*, blz. 129-151. Lisse, Bijdragen aan de Onderwijsresearch nr. 2.
- Hoksbergen, R., H. Kleve en M. van der klooster (1981), *Studietafen in het dag- en avondonderwijs voor volwassenen*. Utrecht, Instituut voor PAW der Rijksuniversiteit Utrecht.
- Kroon, I. (1988), *Voortijdige uitstroom ECABO-cursisten; een onderzoek naar de omvang en de oorzaken van voortijdige beëindiging van de ECABO-opleidingen*. Amersfoort, Stichting ECABO.
- *Notitie Primaire Beroepsgerichte Volwasseneneducatie* (1987), Zoetermeer/Rijswijk, Staatsuitgeverij.
- Norris, G.M. (1978), 'Unemployment, subemployment, and personal characteristics'. In: *Sociological Review*, 1978, 2 en 5.
- Ritzen, J. (1989), 'Investeren in leren; het risico van een investering die weinig oplevert'. In: *Volwasseneneducatie*, 11, blz. 1-4.
- Veerman, T.J., R.A. Wong en H.P.A. Kroft (1989), 'Kwetsbare groepen in intermediaire voorzieningen'. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 5, 1, blz. 45-55.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1987), *Activerend Arbeidsmarktbeleid*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1990), *Een werkend perspectief; arbeidsparticipatie in de jaren '90*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij.